

mur. Aquest edifici manté encara restes molt evidents d'haver tingut tot el perímetre exterior arrebossat amb morter de calç.

Josep M. Masagué, arquitecte.

BIBLIOGRAFIA:

CASTELL DE L'ARDÈVOL

Barral, 1981: BARRAL i ALTET, Xavier. "L'art preromànic a Catalunya, segles IX-X". Barcelona: Edicions 62. 1981, p. 38 i 156.

Biosca, Vinyoles, Xortó, 2001: BIOSCA, Eloi, VINYOLES, Teresa, XORTÓ, Xavier. "Des de la frontera. Castells medievals de la marca". Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona. 2001, p. 63.

Bolòs, 1987: BOLÒS, Jordi. "Castell d'Ardèvol" dins "Catalunya romànica, vol. XIII. Solsonès" Barcelona: Fundació Encyclopædia Catalana, 258-259.

Bolòs, 1997: BOLÒS, Jordi. "El castell de d'Ardèvol" dins "Castells de la Catalunya central". Col. Patrimoni Artístic de la Catalunya Central, núm. 5. Manresa: Angle ed. Fundació Caixa Manresa, 72-75.

Cabañero, 1996: CAÑAMERO SUBIZA, Bernabé. "Los castillos catalanes del siglo X. Circunstancias históricas y cuestiones arquitectónicas". Zaragoza: Institución <Fernando el Católico>, pp. 215-221.

Català, 1979: CATALÀ i ROCA, Pere. "Castell d'Ardèvol", dins "Els castells catalans", vol. VI, 1ª part. Barcelona: R. Dalmau, pp. 70-74.

González, Markalain, Viladrich, 1991: GONZALEZ, Joan Ramon MARKALAIN, Juli VILADRICH, Joan. "La torre d'Ardèvol (Pinós del Solsonès)", dins "Actuacions en el patrimoni edificat medieval i modern (segles X i XVIII)". Quaderns científics i tècnics, núm. 3. Barcelona: Diputació de Barcelona, pp. 287-290.

González, Markalain, Viladrich, 1992: GONZALEZ, Joan Ramon MARKALAIN, Juli VILADRICH, Joan. "Recuperació de la torre d'Ardèvol (Pinós del Solsonès. Lleida)", dins "Simposi sobre actuacions en el patrimoni edificat. la restauració de l'arquitectura dels segles IX i X". Quaderns científics i tècnics, núm. 4. Barcelona: Diputació de Barcelona, pp. 67-71.

Vigué, Pladevall, 1998: "Castell d'Ardèvol" dins "Catalunya romànica, vol. XXVII. Visió de síntesi / restauracions i noves troballes / bibliografia / índexs generals". Barcelona: Fundació Encyclopædia Catalana, 223.

CASTELL DE VALLFEROSA

Biosca, Vinyoles, Xortó, 2001: "Des de la frontera. Castells medievals de la marca". Barcelona: Edicions Universitat de Barcelona. 2001, p. 66.

Bolòs, 1987: BOLÒS, Jordi. "Castell de Vallferosa" dins "Catalunya romànica, vol. XIII. Solsonès, La Vall d'Aran". Barcelona: Fundació Encyclopædia Catalana, 150-153.

Bolòs, 1997: BOLÒS, Jordi. "El castell de Vallferosa" dins "Castells de la Catalunya central". Col. Patrimoni Artístic de la Catalunya Central, núm. 5. Manresa: Angle ed. Fundació Caixa Manresa, 80-82.

Català, 1979: CATALÀ i ROCA, Pere. "Castell de Vallferosa", dins "Els castells catalans", vol. VI, 1ª part. Barcelona: R. Dalmau, p. 32-35.

Coberó, 1982: COBERÓ, Jaume. "Vallferosa. Un terme ric en art i arqueologia", dins "Muntanya", núm. 720. Barcelona: Centre excursionista de Catalunya, p. 61-62.

Vigué, Pladevall, 1998: "Castell d'Ardèvol" dins "Catalunya romànica, vol. XXVII. Visió de síntesi / restauracions i noves troballes / bibliografia / índexs generals". Barcelona: Fundació Encyclopædia Catalana, 221.

AARS

AMICS DE L'ART ROMÀNIC DE SABADELL

Núm. 131

5 d'octubre de 2013

SOLSONÈS i SEGARRA

ELS CASTELLS D'ARDÈVOL (SOLSONÈS) I DE VALLFEROSA (LA SEGARRA)

Aquesta sortida ens portarà a conèixer dos edificis molt interessants que formaven part de l'ordenació, control i defensa del territori que constituïa la frontera amb el món musulmà al segle X. Correspondia a la zona sud occidental del comtat d'Urgell, zona que avui se situa a l'extrem de migjorn de la comarca del Solsonès, on hi ha la torre d'Ardèvol i l'extrem de tramuntana de la comarca de la Segarra, en el municipi de Torà de Riubregós, on hi ha la torre de Vallferosa. Les dues torres estan separades, en línia recta, per només 6 km. Totes dues formaven part d'una defensa avançada de les possibles incursions enemigues que pretenguessin arribar a la ciutat de Solsona.

Tot aquest territori era terra de frontera, constituïa la *marca*, que durant el segle X separava els comtats cristians de les terres dominades pels musulmans.

La descoberta i estudi d'aquestes torres va fer tronollar les cronologies assignades fins llavors a aquests edificis, ja que, generalment hom considerava que les torres quadrades o rectangulars eren més antigues que les rodones, si més no, la torre d'Ardèvol, quadrada, ? 970, i el revestiment, ? 1020, o la del Cargol, quadrada de tàpia, ? 910, amb el revestiment, ? 1025, aquesta situada en el caseriu de la Força d'Estany, a la Noguera, sembla que ho determinaven, però la descoberta de l'estructura de la torre de

Vallferosa, amb la torre interior datada de ? 970, i l'exterior de ? 990, i els estudis més específics de les torres circulars existents van acabar de donar raó als qui ja hi posaven moltes reserves anteriorment. Malgrat que hi ha diversos edificis que sí que es dóna aparentment aquest pas progressiu que va de la forma angular a una forma rodona passant per unes cantoneres romes, com la torre, o bestorre?, de Lloberola (Segarra), ? 980, o el revestiment, sobre una planta triangular, de la torre de Santa Perpètua de Gaià (Conca de Barberà), torre de ? 960, i revestiment entre, ? 1000-1010, també és cert que les torres circulars ja es construïen i coexistien amb les rectangulars o quadrades, com és el cas de Vallferosa, construïda com ja hem dit a l'entorn de, ? 970, o la de Coaner, (Bages), de ? 960., que es considera una de les més antigues de planta circular. (totes aquestes datacions són tretes de Cabañero, 1996).

Segurament la forma d'aquestes últimes venia donada pel sistema constructiu que s'utilitzava, com també per les característiques dels materials que feien servir. Aquestes torres considerades primerenques són fetes una, la del Cargol, de tàpia, l'altra, la d'Ardèvol, de pedra barrejada amb morter, materials que fan necessària la utilització d'encofrats de fusta, els quals obliguen a construir formes lineals rectes. De totes maneres la forma rodona és la més nombrosa. Les dues van ser transformades en circulars en ser revestides exteriorment donant-li aquesta forma amb un mur de pare-dat.

CASTELL D'ARDÈVOL (PINÓS)

La torre d'Ardèvol era un dels castells que s'havien construït o reconstruït per controlar i defensar la frontera amb els musulmans quan en Borrell comte de Barcelona i Urgell, allà per l'any 986 va voler reorganitzar aquesta part extrema del seu comtat. Amb el d'Ardèvol també es van refermar els castells propers de Biosca, Lloberola, Pegueroles, Peracamps i Vallferosa, a la vegada que constituïa una avantguarda per controlar i defensar el pas cap a Solsona que en aquestes dates el comte el va construir i posar com a centre de la comarca.

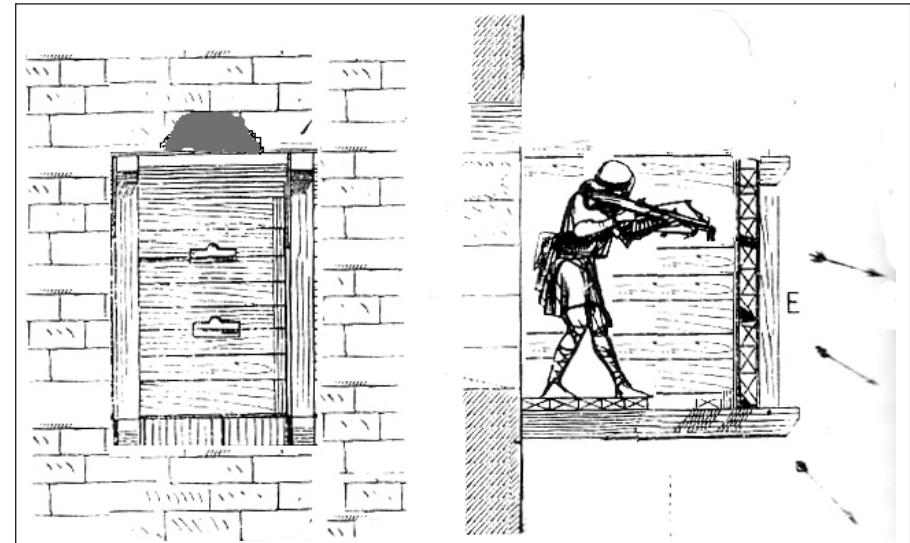
La primera menció documental d'aquest castell és de l'any, 1027. És l'acta d'un testament sacramental que una tal Rotudis, redacta davant l'altar de sant Just d'una església que és situada en el terme del castell d'Ardèvol, però, no és fins l'any 1045, que als documents el presentin ja completament organitzat, com a unitat administrativa.

L'any 1222 apareix un personatge amb el nom del castell, Guerau d'Ardèvol i a partir de l'any 1314 el castell figura que pertany al vescomtat de Cardona.

Els murs d'aquest edifici són fets amb pedra de mida mitjana col·locada sense ordre barrejada amb morter de calç i encofrada amb taulons de fusta. A la part baixa del revestiment s'hi pot observar la utilització de pedres grans que constitueixen la base del mur. Per sobre d'aquesta base es noten les marques dels taulons que es van utilitzar en la continuació del

TORRE DE VALLFEROZA. Estructura construïda actualment per tal de poder-hi accedir els visitants. Foto: Lluís Fernàndez.

Croquis d'un matacà de fusta ideal, que ens il·lustra de com eren i es feien servir aquests elements militars de defensa passiva i activa que hi havia a les torres, les quals, per les característiques del material han desaparegut. A vallferosa, encara en queden les restes dels encaixos. Dibuix adaptat per JM. Masagué.

ment l'última planta i es va cobrir amb una volta semiesfèrica. També es va engruixir interiorment la planta baixa i s'hi va fer una volta semiesfèrica que deixava un pas obert de forma circular al bell mig. Amb aquesta obra també es van fer uns arcs rebaixats, de pedra, per partir les bigues que cobrien les plantes.

També es va descobrir dues estances encastades dins el gruix dels murs que sembla que tenien un ús de latrina, una és situada a la segona planta i l'altra a l'última planta. Aquesta última va ser paredada quan es va engruixir i es va fer la volta de sota de la terrassa.

El coronament de la torre és una terrassa protegida per un parapet amb 16 merlets o murons, dels quals ens n'han arribat 13 de sencers. Sembla que eren acabats superiorment amb una forma piramidal, segons va poder comprovar en Cabañero per les restes que encara conservava un dels merlets.

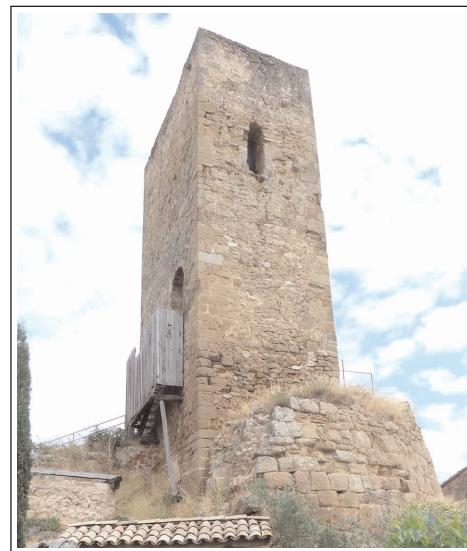
Aquesta torre també té una reducció del gruix dels murs, exteriorment, per la inclinació de la generatriu que forma el tronc de con i interiorment per deixar les lleixes que permeten repenjar-hi les bigues i taules del sostre de cada planta.

TORRE DEL CASTELL DE LA VALLFEROZA. Detall dels accessos i encaixos dels matacans. Foto: JM. Masagué.

TORRE DEL CASTELL D'ARDÈVO, vista des del sud-est. S'aprecien les restes del revestiment rodó que la transformà en cilíndrica. Foto: Lluís Fernández

TORRE DEL CASTELL D'ARDÈVOL. Vista des del ponent. Portal restaurat, que coincideix amb l'original, i una de les finestres que probablement estaria protegida per un matacà de fusta. Foto: Lluís Fernández.

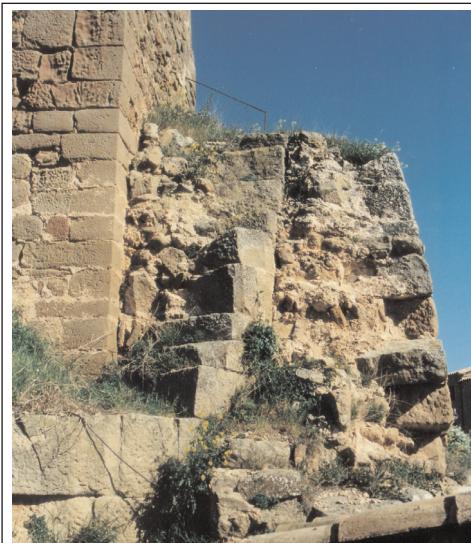
Les restes d'aquest castell, tal com ens han arribat, ens permeten individualitzar clarament dues fases constructives, una primera correspondria a la construcció, a l'entorn de l'any 970, d'una torre prismàtica de planta rectangular amb una petita sala adossada al costat nord-oest. La segona fase, datada a les primeres dècades del segle XI, correspondria a una reestructuració o reforçament de la torre mestra quan la van transformar en una torre cilíndrica de planta ovalada, a més a més, també hi van fer, a la part baixa, un recreixement perimetral tot formant un sòcol baix.

L'evolució d'aquesta torre ens fa plantejar el perquè de la transformació d'una torre prismàtica en una torre cilíndrica quan el temps transcorregut entre la construcció de la primera i la conseqüent modificació és tant curt, i si a més considerem que els mitjans militars no havien sofert canvis remarcables. Pot ser per moda? ostentació?

La torre prismàtica té unes mesures de 8 x 4,70 metres i una alçada d'uns 15 metres. Els murs tenen una gruixària mitjana d' 1,5 metres; El revestiment ovalat, té el diàmetre major que fa 11,35 metres i el menor, 9,89 metres. Aquestes mesures ens donen una superfície interior de la planta de 8,66 m², amb una amplada interior de 1,75 m, que ens confirmen que aquestes torres no eren de

TORRE DEL CASTELL D'ARDÈVOL. Detall de la porta d'accés original. Podem observar que l'arc adovellat és sobrepassat. Foto: LLuís Fernàndez

TORRE DEL CASTELL D'ARDÈVOL. Detall del revestiment. Hi veiem la part baixa de la torre primigènia, el revestiment de planta ovalada feta amb carreus ben tallats i el sòcol final. Foto: JM. Masagué.

residència sinó només de guàrdia, la residència era a la sala annexa i, possiblement, en algun moment, d'una forma molt puntuall, podia servir per resguardar-s'hi el senyor i la seva família.

Aquesta torre està dividida en tres plantes, les quals venen indicades per les lleixes que es formen en reduir el gruix dels murs a mida que passem d'una a l'altra en sentit ascendent. La porta d'accés se situa a la planta primera, a una alçada de 6 metres, respecte del nivell del terra. La porta és l'única obertura d'aquesta planta, és d'arc ultra-passat, amb el diàmetre més gran que la separació dels corresponents brancals. L'accés es feia mitjançant escales de fusta o de corda que es retiraven en cas de perill.

A la planta segona hi ha tres obertures que donaven a les façanes de sud-est, nord-est i sud-oest. La del mur del sud-est, és una sagetera. És molt estreta pel costat de fora i s'eixampla a mida que travessa el gruix del mur cap a la part de dins. La llinda és una volta de mig punt que agafa la forma de mig con per adaptar-se als dos biaixos dels brancals. Les altres dues, que s'obren als murs curts, són similars, són més amples, amb arc de mig punt i formen un cap-i-alçat pel costat de dins. Aquestes obertures, força inusuals en edificis militars, no sembla que dis-

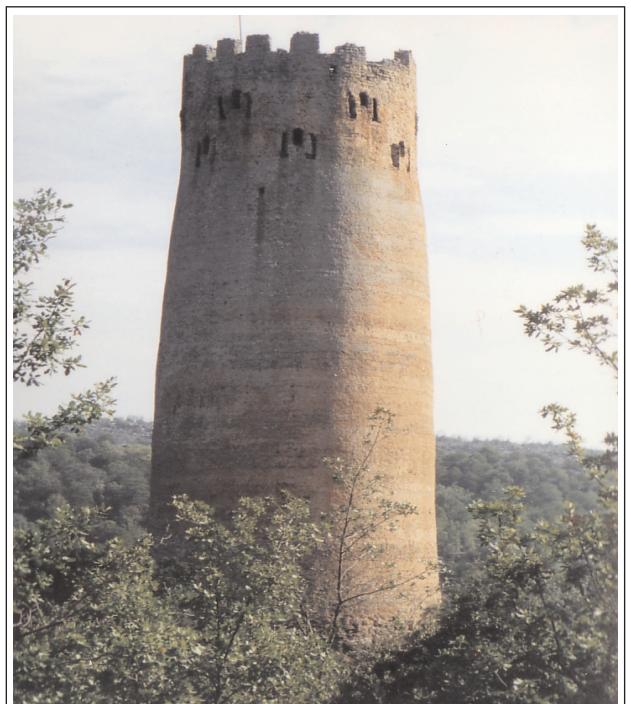
metres, inclosos els merlets, i més amplada. El diàmetre, a nivell de terra, va passar a fer 13,23 m i a nivell de la terrassa, 10,00 m. Manté la forma troncocònica de la torre primigènia, d'una manera no gaire regular que li dóna un aspecte tot curiós. Aquest revestiment va donar a la torre una nova planta, que passà a tenir-ne cinc.

L'accés continuà fent-se per la primera planta, tot i que el van desplaçar més cap a l'est, directe sobre el barranc, i el van elevar 1,66 metres més, de manera que quedava a una alçada de 7,78 metres, a més a més, com que van mantenir l'accés primitiu es va formar un corredor en Z i amb una diferència d'alçada d'1,66 m que s'havia de salvar amb una escala, fet que dificultava en gran manera l'accés no desitjat a la torre.

Dalt de tot de la torre hi ha dotze obertures repartides alternativament en dos nivells. Les obertures són reduïdes amb arc de mig punt sobrepassat. A cada costat de l'obertura hi ha un encaix vertical amb restes de bigues de fusta. Segons en Cabañero, a aquests encaixos s'hi encastaven bigues de fusta per fer uns matacans de fusta que s'alternen entre els dos nivells per cobrir tot el perímetre.

Dins el gruix d'aquest revestiment i a la vertical entre les dues portes es va crear una caixa d'escala mitjançant la qual els soldats accedien directament a l'última planta sense passar ni comunicar-se amb les altres estances de dins la torre. Des d'aquesta última planta s'accedia individualment a cada matacà. La pujada per aquesta caixa es feia amb escales móbils de fusta.

Més tard ja en període romànic es va revestir interior-

TORRE DEL CASTELL DE LA VALLFEROZA. Vista des de ponent. Foto: JM. Masagué.

els seus sogre i cunyat, Bernat de Claret i fill Berenguer. Més tard va passar a la família Ribelles i es va integrar al vescomtat de Cardona.

El vescomte de Cardona, Raimundo Fulchonis devia exercir la jurisdicció criminal sense l'autorització reial, ja que entre 1327 i 1331, els reis Jaume II i Alfons IV, li van obrir un procés, per reclamar-li el corresponent domini. A partir d'aquestes dates l'activitat d'aquest castell va disminuir i conseqüentment va perdre importància.

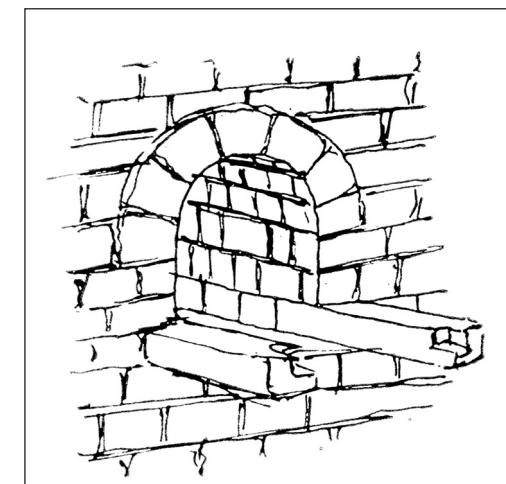
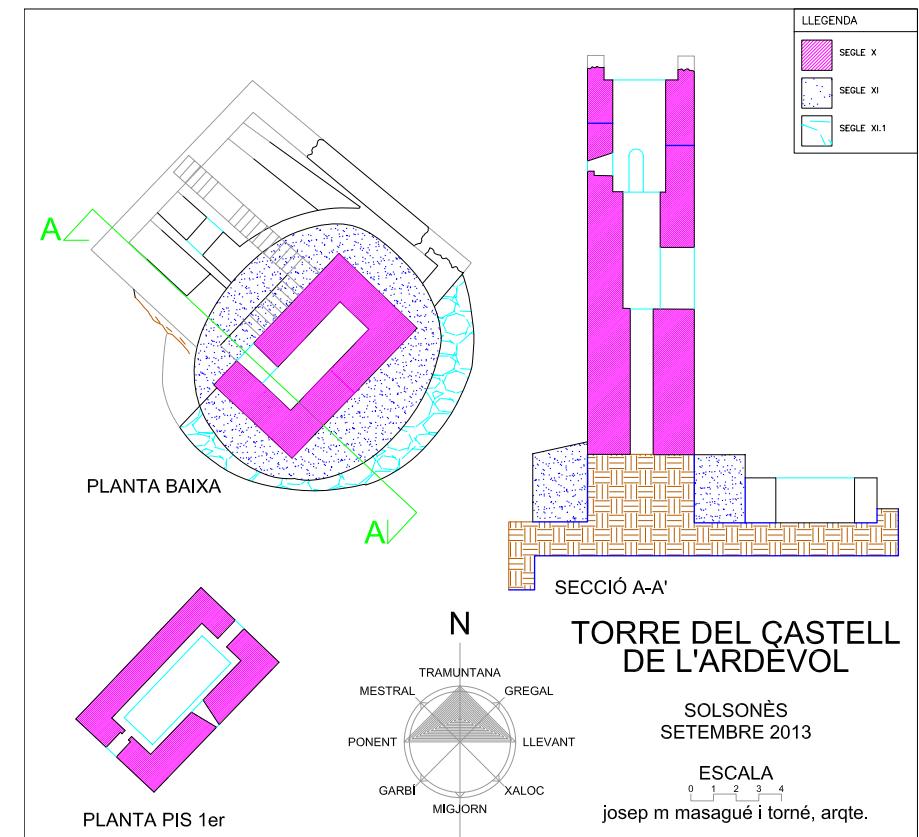
De tota manera arquitectònicament les dades són força més reculades, en Cabañero, situa la construcció a l'entorn de l'any 970, (Cabañero, 1996).

Aquest edifici, com el d'Ardèvol, és constituït també per una torre i un revestiment, però en aquest cas tots dos són de planta circular. El revestiment encara és existent en tota l'alçada i, a més a més de reforçar la torre primigènia, n'augmentava l'alçada. Volumètricament és una torre dins de l'altra, circumstància que es desconeixia fins que s'hi va poder accedir i estudiar l'interior. Aquest revestiment es va realitzar en una data imprecisa, a l'entorn de l'any 990.

La torre és, com s'ha dit abans, de planta circular i forma en alçada un volum lleugerament troncocònic. L'alçada actual és de 24,12 metres amb el diàmetre, a la base, de 8,42 m, i el de la part alta de, 7 m. La torre era dividida interiorment amb quatre plantes, sense obertures, excepte la primera on hi ha el portal d'accés, que se situa a una alçada de 6,12 metres. El revestiment va donar, a la torre, una major alçada amb un total de 30,05

TORRE DEL CASTELL DE VALLFEROZA i ESGLÉSIA DESANT PERE. Foto: Lluís Fernández

Croquis de la finestra fet per Puig i Boada el 1918, amb els encaixos per als suports d'un matacà de fusta. Aquesta finestra coincideix amb una de les que hi ha avui però hem de pensar que en aquella data corresponia al revestiment que va caure els anys 1930. (Dibuix copiat de Català, 1979).

possessin de cap protecció de fusta, passiva o activa, tipus matacà, que fos situada a la part exterior, segurament estarien tancades, com apunta, en Cabañero, per unes ventalles de fusta abatibles com es feia en l'antiguitat romana, de tota manera no hi ha cap mena d'encaix al mur per a un tipus o l'altra de protecció.

Els murs d'aquesta torre són fets de paredat comú força irregular, però que a vegades es formen filades amb les pedres inclinades. No ens faci pensar això amb el mític “opus spicatum”, pensem més aviat en una imperícia del picapedrer de torn. La pedra és sense tallar. Només els brancals de les portes, finestres i cantoneres són carejades.

El revestiment que dóna la forma ovalada a la torre és fet amb pedra de mida mitjana, d'uns 40 x 25 cm, que presenta una cara amb molt poc treball de talla, tot i això, les pedres, tenen una forma que s'acosta a la d'un paral·lelepípede. Les pedres són lligades amb un morter de calç i sorra força gras, fet que li dóna una bona duresa. Aquest revestiment té unes característiques molt semblants al de la torre de Santa Perpètua de Gaià (Conca de Barberà).

A la part de dalt de tot, d'aquesta última torre, hi havia unes obertures de mig punt que, als angles de la part baixa, tenien uns traus que devien servir per encastar-hi uns caps de biga que ens poden indicar l'existència d'uns matacans de fusta. Sembla que les obertures eren la continuació d'unes altres existents en la torre prismàtica, cosa que implicaria que ja tenia també els matacans. Aquests detalls els va descriure en Puig i Boada en el dibuix que va fer l'any 1918 de la torre tal com estava en aquell moment. (Català, 1979, p. 73).

CASTELL DE VALLFEROZA (TORÀ)

Com la torre anterior aquesta també formava part del teixit defensiu de la frontera i en particular del control d'accés al castell de Solsona. Les primeres notícies documentals d'aquest edifici són de l'any 1052. Surt citat el “*kastrum de valle frausa*”, en un document de venda d'alou entre particulars.

Entre 1068 i 1072, Vallferosa formava part dels dominis d'Arnau Mir de Tost. Quan va morir va passà a Guereu Ponç, el qual en va donar l'església de Sant Pere de Vallferosa, a la canònica de Santa Maria de Solsona, l'any 1107.

Es documenta un tal “*Berengarii de Valfraosa*” que signa, l'any 1167, com a prohom, una escriptura de pau i concòrdia entre Arnau de Cardona i

